

VPLYV PLATENEJ A NEPLATENEJ PRÁCE NA EKONOMIKU

INFLUENCE OF PAID AND UNPAID WORK ON ECONOMY

HRONEC Martin

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá aspektmi vplyvu platenej a neplatenej práce na ekonomiku. Aktivitám neplatenej práce sektoru domácností je v ekonomickej teórii venovaná len okrajová pozornosť. V záujme komplexného pochopenia fungovania ekonomického systému, je však potrebné v ekonomickom reprodukčnom procese venovať pozornosť ako platenej, tak aj neplatenej práci. Neplatená práca si preto zasluhuje rovnakú analytickú pozornosť, ako platené aktivity.

Abstract

This paper examines the impact of paid and unpaid productive activities on economy. The unpaid domestic sector is understudied in economics. In order to fully understand the functioning of the economic system, unpaid and voluntary work in the process of social reproduction needs to be taken into account and afforded the same analytical visibility as paid activities.

1 TRH PRÁCE V KONTEXTE ŠPECIFÍK PLATENEJ A NEPLATENEJ PRÁCE

Trh práce predstavuje špecifický trh, ktorého zvláštnosti vyplývajú z toho, že práca je funkciou pracovnej sily a je úzko prepojená s osobnosťou človeka. „Trh práce nie je typickým konkurenčným trhom, ale trhom administratívne značne regulovaným. Preto v moderných spoločnostiach vlády intervedujú v prospech zmierňovania nerovnováhy na trhu práce a zameriavajú sa na makroekonomickú reguláciu medzi súhrnnou ponukou a dopytom po pracovnej sile. Na trhu práce však celkom nefungujú štandardné trhové mechanizmy vyrovnávajúce ponuku s dopytom prostredníctvom ceny práce, t.j. mzdy. Trh práce teda svojim fungovaním inklinuje k nerovnováhe a k nezamestnanosti. Je príliš rigidný a regulovaný (Rievajová, E., 2003, s. 2).

Samostatným problémom, ktorý súvisí so zlyhaním trhu práce a jeho špecifikami ako trhu primárneho výrobného faktora, je segmentácia trhu práce. M. Uramová (2004, s. 43) pri definovaní segmentácie trhu práce poukazuje na zvláštnosti trhu práce a jeho nositeľa – človeka, ktorý disponuje rôznymi predpokladmi a schopnosťami pre výkon jednotlivých profesií. Práca ako cieľavedomý proces úzko súvisí predovšetkým so zdokonaľovaním seba samého, rozvojom schopností človeka a vyššou kvalifikáciou. Hnacím motorom zdokonaľovania a čoraz väčšej segmentácie práce sú stále rastúce potreby a nevyhnutná snaha o ich uspokojenie.

Teória duálneho trhu rozlišuje primárny a sekundárny trh. Primárny trh predstavuje trh, v ktorom sú sústredené lepšie a výhodnejšie pracovné príležitosti, lepšie pracovné podmienky a viac príležitostí k zvyšovaniu kvalifikácie a profesionálneho rastu. Tieto faktory

a tiež pomerne vysoké mzdy zvyšujú stabilitu pracovnej sily a jej lojalitu k zamestnávateľovi. Je tu sústredená taká pracovná sila, ktorá disponuje špecifickým ľudským kapitálom, z ktorého jej vlastníkovi plynú výnosy (Uramová, M., 2004, s. 45).

Pre sekundárny trh sú charakteristické nižšie mzdy, horšie pracovné podmienky, nedostatok pracovných síl a menej stabilné miesta. Získanie pracovného miesta na sekundárnom trhu je ľahšie ako na primárnom. Sekundárny trh je považovaný za trh s menej kvalifikovanou prácou, s obmedzenými možnosťami zvyšovania kvalifikácie a nižšími mzdami. Na sekundárnom trhu majú tendenciu koncentrovať sa najmä ohrozené sociálne skupiny z hľadiska uplatnenia na trhu práce, najmä ženy, veľmi mladí, ľudia v pred dôchodkovom veku, osoby telesne hendikepované, nekvalifikované, s nízkym vzdelaním a príslušníci etnických skupín.

Vzdelávanie a trh práce navzájom úzko súvisia. Úroveň vzdelania a odbornej prípravy človeka ovplyvňujú profesionálnu kariéru človeka a jeho postavenie na trhu práce. Kvalifikovanejší človek s vyšším vzdelaním nachádza na trhu práce lepšie uplatnenie, než nekvalifikovaná pracovná sila. Vzdelávanie je tiež dôležitou súčasťou politiky flexiistoty, ktorej cieľom je dosiahnuť zvýšenie flexibility trhu práce (Šidová, I., 2012, s. 201).

V oblasti vzdelávania, aj keď medzi vzdelávacími inštitúciami existuje značná konkurencia, nemožno podľa V. Staneka v plnej miere uplatniť tzv. čistý trh z nasledovných dôvodov (2001, s. 117):

- *Nedokonalosť trhu v oblasti vzdelávania* - vzdelávaním jednotlivci nadobúdajú vedomosti, zručnosti a návyky, ktoré by im mohli zabezpečiť rozšírený výber ich budúceho zamestnania a tým zvyšovať aj ich budúce príjmy. Musia sa preto rozhodnúť, či a v akom druhu vzdelávania budú pokračovať a tak investovať do ďalšieho odborného rastu.
- *Neúplné informácie* – na nesprávne rozhodnutie žiakov, študentov a ich rodičov o najvhodnejšom ďalšom vzdelávaní majú vplyv nedostatočné informácie, ktoré sú pri takomto rozhodovaní potrebné.
- *Externality vzdelávania* – v trhovej ekonomike sa vzdelanie charakterizuje individuálnymi – zamestnaneckými a spoločenskými nákladmi, vyvolávajúcimi určité úžitky, ktoré vyplývajú z využitia vzdelania po ukončení štúdia.
- *Možnosť vzniku monopolu vo vzdelávaní* – v niektorých regiónoch, kde je nízka hustota obyvateľstva, existuje nedokonalá sieť škôl, a je tu obmedzená možnosť voľby školy na štúdium. Ide najmä o základné a stredné školy.

Vzdelávanie a odborná príprava ovplyvňujú profesionálnu dráhu človeka dvomi smermi. Na jednej strane je to získaná kvalifikácia a absolvovanie určitého študijného odboru potvrdené úradným dokladom (maturitné vysvedčenie, vysokoškolský diplom, certifikát), alebo druhým novým trendom a síce integráciou v rámci kooperatívnej siete, ktorá vzájomne spolupracuje, vzdeláva a učí. Tento prístup je pružnejší, podporuje mobilitu, celoživotné vzdelávanie a nové technológie (Rievajová a kol., 2001, s. 176 – 177).

Rievajová uvádza, že z hľadiska lepšej využiteľnosti vzdelania na trhu práce je preto nevyhnutné zameriavať sa na plnenie nasledovných cieľov a úloh: podporovať záujem o neustále získavanie nových vedomostí, zabezpečiť úzku spoluprácu medzi školami a podnikmi, bojovať proti vylúčeniu človeka z trhu práce, rozvíjať zdatnosť v ovládaní cudzích jazykov, venovať rovnakú pozornosť ako kapitálovým investíciám, tak aj investíciám do vzdelania a odbornej prípravy (Rievajová a kol., 2001, s. 180).

Jedným z fundamentálnych princípov trhu práce je právo zamestnancov dostávať mzdu za odvedenú prácu. Tento princíp je spravidla ukotvený aj v príslušných národných aj nadnárodných legislatívnych dokumentoch. V ekonomickej teórii aj praxi je venovaná ťažisková pozornosť predovšetkým otázkam platenej práce, hoci trh práce ovplyvňuje aj práca neplatená a jej význam v ekonomike nie je zanedbateľný. Túto skutočnosť potvrdzujú aj výsledky mnohých empirických výskumov a analýz na národnej i medzinárodnej úrovni

(Orviská, M., Huňady, J., 2011, Picchio, A. 2003, Hirway, I. 2000, Bruyn-Hundt, M. 1996, Goldschmidt-Clermont, L., 1982 a ďalší). Rozsah a zameranie neplatennej práce, ktorá je dominantná najmä u žien, je v značnej miere determinovaná kvalitou a rozvojom služieb v spoločnosti. Čím je menej rozvinutá terciárna sféra, tým vyššie nároky sú kladené na rozsah neplatennej práce, najmä u pracujúcich žien. Zosúladovanie pracovnej a rodičovskej, najmä materskej roly, býva pri nedostatočnej ponuke primeraných služieb zameraných na pomoc rodine často veľmi obtiažne a odráža sa aj na kvalite vykonávania profesionálnej roly rodiča.

2 CHARAKTERISTIKA NEPLATENEJ PRÁCE A JEJ TYPOLÓGIA

Problematika neplatennej práce stojí na okraji pozornosti ekonomickej teórie, zrejme z toho dôvodu, že nesúvisí s tvorbou zisku a jej výsledky sú obtiažne kvantifikovateľné, najmä z hľadiska jej ekonomického prínosu pre spoločnosť. Ekonómovia zameriavajú pozornosť vo svojich koncepciách najmä na kategóriu peňazí, ktoré predstavujú základný ukazovateľ pre porovnávanie a sumarizovanie diferencovaných statkov a služieb, meranie bohatstva, príjmov, kvantifikáciu nákladov a výnosov a pod. Z tohto hľadiska je jednoduchšie analyzovať len platenú prácu ako ekonomickú aktivitu. (Bruyn-Hundt, M. 1996, s. 27)

Dôvodom, prečo je nutné aj z ekonomického hľadiska skúmať aj neplatenú prácu existuje viacero. Skúsenosti z praxe potvrdzujú, že hodnota neplatennej práce tiež zvyšuje celkový output ekonomiky. Jej veľkosť ovplyvňuje spotrebu tovarov a služieb prechádzajúcich trhom a tým aj daňové príjmy. V neposlednom rade rozsah neplatennej práce ovplyvňuje aj účasť niektorých jednotlivcov na trhu práce (najmä žien), čím sa narúša súlad medzi pracovným a rodinným životom.

V ekonomickej teórii neexistuje názorová zhoda v definovaní pojmu neplatená práca. Typický je v tomto smere značný názorový pluralizmus, ktorý je podmienený povahou a špecifikami neplatennej práce (neplatená práca v domácnosti, dobrovoľnícke pracovné aktivity a pod.).

Za neplatenú prácu možno považovať všetky ekonomické činnosti, za ktoré človek nedostáva mzdu. Pojem „neplatená práca“ bola definovaná v roku 1993 v Systéme národných účtov spojených národov ako „práca, ktorá súvisí najmä s produkciou statkov a služieb domácností, ktoré neprechádzajú trhom“ (Latigo, A. A. R. , Neijwa, M. 2005).

Revízia národných účtov otvorila v roku 1993 priestor na integráciu netrhovej produkcie domácností do štruktúry národných účtov. Predstavuje koncept účtov, ktoré umožňujú vytvárať komplementárne, alebo alternatívne koncepty konceptuálnemu rámcu národných účtov (Latigo, A. A. R. , Neijwa, M. 2005).

Indická ekonómka I. Hirway (2000) člení ľudské aktivity v spoločnosti do troch širokých skupín:

1. Trhovo a netrhovo orientované ekonomické aktivity spadajúce pod systém národných účtov (SNA), ktoré môžu byť označené ako aktivity SNA;
2. Netrhovo orientované neekonomické aktivity, ktoré v podstate produkujú služby (a niektoré statky), ktoré sú produkované domácnosťami, bez toho, aby prechádzali monetárnymi transakciami. Tieto aktivity sú vylúčené mimo produkčnú oblasť spadajúcu pod systém národných účtov (SNA), ale sú súčasťou všeobecného produkčného rámca (General Production Boundary). Tieto aktivity môžu byť označené ako „externé SNA aktivity“;
3. Osobné aktivity, ktoré sú definované cez kritérium tretej osoby, t.j. aktivity, ktoré nemôžu byť delegované na iných a musia byť realizované samotnou osobou. Tieto aktivity sú väčšinou známe ako aktivity mimo SNA.

Všetky tri druhy ľudských aktivít prispievajú ku zvyšovaniu blahobytu tým, že produkujú statky a služby rôzneho druhu za účelom uspokojovania ľudských potrieb. Nie

všetky tieto aktivity sú však merateľné a zahrnuté do oficiálnych štatistík. Oficiálne štatistiky väčšinou sledujú platené a len časť neplatených aktivít, ktoré sú konceptuálne zahrnuté do systému národných účtov (SNA production boundary). Štatistiky týkajúce sa pracovnej sily vylučujú značnú časť neplatených aktivít vykonávaných jednotlivcami v spoločnosti (Hirway, I. 2000).

Uskutočniť vyčerpávajúcu typológiu neplatenej práce, ktorá by mala všeobecnejšiu platnosť, je značne obtiažne, pretože rozsah a zameranie neplatenej práce je špecifické a diferencované z hľadiska rozvojovej úrovne krajín, rozvinutosti terciárneho sektora, rodových tradícií, zamestnanosti a pod. V historickom kontexte sa neplatená práca rozvíjala najmä v rodinách, v cirkevnej i laickej filantropii a pod. V súčasnosti je, z hľadiska jej prínosu pre spoločnosť, pozornosť venovaná najmä neplatenej práci v domácnosti, ktorá je aj predmetom výskumného projektu VEGA 1/1141/11 „Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“. Od ostatných druhov neplatenej práce budeme abstrahovať, aj keď ich ekonomické aspekty pre spoločnosť sú takisto významné.

V súvislosti s realizáciou projektu VEGA 1/1141/11 boli skúmané nasledovné aktivity neplatenej práce, ktorú uvádza tabuľka 1.

Tab. 1 Typológia neplatenej práce v domácnosti

Príprava jedál
Domáce práce
Výroba a údržba textílií
Záhradkárstvo – pestovanie úžitkových rastlín
Záhradkárstvo – pestovanie okrasných rastlín
Starostlivosť o zvieratá – chov hospodárskych zvierat
Starostlivosť o zvieratá - domácich miláčikov
Stavebníctvo a rekonštrukcie
Nakupovanie a služby
Starostlivosť o deti
Starostlivosť o dospelých
Dobrovoľnícka práca

Zdroj: VEGA 1/1141/11, „Trh práce v kontexte špecifik neplatenej práce, meranie jej rozsahu a dopadu na domácnosti, podnikateľskú sféru a ekonomiku“

Realizácia neplatenej práce spadá zo sociologického hľadiska do sféry „povinností človeka“ a je v úzkej súvislosti so sférou „slobody“, do ktorej patrí otázka využívania voľného času a iných dobrovoľných činností človeka. Na tú istú činnosť existujú viaceré uhly pohľadu. V závislosti od toho, aký má človek k nej vzťah,

Pokiaľ ju vykonáva dobrovoľne a má k nej pozitívny vzťah, napr. varenie, práca v záhrade a pod., zahŕňa sa medzi jeho záujmové aktivity. Ak tú istú činnosť vykonáva iný človek iba z nutnosti, na úkor voľného času, ide o sféru povinností. V oboch prípadoch však možno hovoriť o neplatenej práci. Iné voľnočasové aktivity, napr. športové, kultúrne a pod., ktoré spadajú do tzv. sféry slobody, nemožno považovať za neplatenú prácu, ale za sebarealizačné aktivity človeka. Je nesporné, že kvantita voľného času (ktorý má človek k dispozícii po splnení pracovných a rodinných povinností, času potrebného na uspokojenie základných životných potrieb a pod. a disponuje ním podľa vlastného uváženia, s uplatnením princípu dobrovoľného výberu činnosti) je v bezprostrednej súvislosti s neplatenou prácou.

Výskumy využívania času u človeka zahŕňajú všetky tri druhy vyššie uvedených aktivít (I. Hirway, 2000). Sú zamerané predovšetkým na meranie platenej a neplatenej práce. Z historického aspektu výskum využitia voľného času sa začal rozvíjať začiatkom 20. stor. ako prostriedok (nástroj) skúmania životného štýlu ľudí, ktorý zahŕňa ich sociálny život

a spôsob využitia pracovného a mimopracovného času (Goldschmidt-Clermont, L., Pagnossin–Aligisakis, 1995, Ironmonger, D., 1999 a iní).

Tieto prieskumy boli zamerané na tie súčasti životného štýlu ľudí, o ktorých neboli dostupné informácie z konvenčných dátových zdrojov, ako štatistika práce a zamestnanosti, národného dôchodku, populácie a pod. V druhej polovici 20. stor. vzrástla potreba merania toho času, ktorý nebol súčasťou oficiálnych štatistík a neevidoval „neviditeľnú“ neplatenú prácu mužov a žien. Táto potreba vznikla kvôli snahe o vymedzenie prínosu neplatennej práce na ľudský blahobyť a kvalitu života človeka. Impulzy ku skúmaniu tejto problematiky boli pôvodne ovplyvnené niektorými feministickými skupinami v priemyselne vyspelých krajinách sveta. Napr. Kanada a Veľká Británia realizovali tieto výskumy v 60. rokoch 20. storočia a neskôr boli nasledované Nórskom, Bulharskom, Japonskom, Fínskom, Maďarskom, Rakúskom a ďalšími krajinami. (Goldschmidt-Clermont, L., Pagnossin–Aligisakis, 1995, Ironmonger, D., 1999 a iní).

Možno konštatovať, že rôzne formy neplatennej práce najmä v domácnostiach, vykonávajú obidve pohlavia. Historicky, najmä v rámci dobrovoľníckych činností, bola výraznejšia participácia žien.

Neplatená práca v sektore domácností bola determinovaná viacerými faktormi, medzi ktoré patria vývojové spoločenské tendencie, rodové a náboženské predsudky, tradície a pod. V teoretickej rovine existuje v súčasnosti určitá zhoda v názore, že signifikantnú časť netrhovej produkcie domácností produkujú ženy. Správa Spojených národov o meraní neevidovaných ekonomických aktivít v 14 krajinách sveta poukazuje na skutočnosť, že neplatená práca v domácnostiach má pre ekonomiku rovnaký význam ako platená práca prechádzajúca trhom. Odhad hodnoty neplatennej práce ako percentuálny podiel na HDP vo svete variuje medzi 35 – 55 % (Goldschmidt-Clermont, L., Pagnossin–Aligisakis, 1995).

ZÁVER

Problematika neplatennej práce a jej vplyv na kvalitu života človeka, ale i ekonomický prínos pre spoločnosť, nie je z ekonomického, ale ani sociologického aspektu a z pohľadu iných vied nielen v teoretickej, ale ani v empirickej rovine dostatočne rozpracovaná. Aj keď je nesporné, že jej ekonomický prínos pre človeka z mikro- i makroekonomického hľadiska je významný, je aj v súčasnosti táto problematika na okraji pozornosti ekonomickej teórie i iných vied. Na jej skúmanie je potrebný interdisciplinárny prístup, nielen pri teoretickom rozpracovaní problematiky neplatennej práce, ale najmä pri realizácii empirických výskumov v národnom i medzinárodnom kontexte.

Použitá literatúra

1. BRUYN-HUNDT, M. 1996. *The Economics of unpaid work*. Amsterdam : Thela-publishers, 1996. 220 s. ISBN 90-5170-379-1.
<http://arno.unimaas.nl/show.cgi?fid=6689>
2. HIRWAY, I. (1999) " *Estimating Work Force Using Time Use Statistics in India and its Implications for Employment Policy*", Centre For Development Alternatives, Ahmedabad, India, Paper presented at the International Seminar on Time Use Studies at 7-10 December 1999, Ahmedabad. India.
3. HIRWAY, I. (1999) " *Time Use Studies: Conceptual and Methodological Issues with Reference to Time Use Survey in India*", Centre For Development Studies, Ahmedabad, India, Paper presented at the International Seminar on Time Use Studies at 7-10 December 1999, Ahmedabad. India.
4. HRONEC, M. 2010. *Ekonomické aspekty výchovy a vzdelávania*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Občianske združenie Pedagóg, 2010. 137 s. ISBN 978-80-557-0055-7.
5. PICCHIO, A. 2003. *Unpaid work and the economy*. Londýn : Routledge, 2003. 255 s. ISBN 0-203-98728-4.
6. RIEVAJOVÁ, E. 2003. Trh práce v tranzitívnych ekonomikách – východiská a stratégie. In *Práca a sociálna politika*, roč. 11, 2003, č. 8. ISSN 1210 – 5643, s. 2.
7. STANEK, V. a kol. 2001. *Vybrané problémy sociálnej politiky*. Bratislava : Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity, 2001. 288 s. ISBN 80-225-1339-3.
8. URAMOVÁ, M. 2004. *Trh práce a jeho nedokonalosti*. Banská Bystrica : Ekonomická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2004. 125 s. ISBN 80-8033-011-8.
9. ORVISKÁ, M., HUŇADY, J. 2011. Neplatená práca v rozvojových a rozvinutých krajinách: príčiny a konsekvencie. In *Acta Aerarii Publici*, ročník 8, číslo 2, 2011. str. 37- 48
10. GOLDSCHMIDT - CLERMONT, L., 1982. *Unpaid work in the household: a review of economic evaluation methods*. Geneva : International Labour Organization, 1982. 137 s. ISBN 92-2103-085-7..
11. GOLDSCHMIDT - CLERMONT, L., PAGNOSSIN – ALIGISAKIS, E. 1995, Measures of Unrecorded Economic Activities in Fourteen Countries. In *Background Papers Human Development Report 1995* [online]. New York : United Nations Development Programme [cit. 2012-10-16], 32 s. Dostupné na internete: http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1995/papers/luisella_goldschmidt-clermont.pdf

12. IRONMONGER, D. 1999. *An Overview of Time Use Surveys* [online]. Ahmedabad : Centre for development alternatives. [cit. 2012-09-27], 41 s. Dostupné na internete: http://www.unescap.org/stat/meet/timeuse/overview_ses1.pdf
13. LATIGO, A. A. R. , NEIJWA, M. 2005. A New Round of Time-use Studies for Africa: Measuring Unpaid Work for Pro-poor Development Policies. In *Unpaid work and the economy : gender poverty and the millennium development goals* [online]. New York : Bureau for Development Policy [cit. 2012-09-11], 23 s. Dostupné na internete: http://www.levyinstitute.org/undp-levy-conference/papers/paper_Latigo.pdf
14. HIRWAY, I. 2000. *Tabulation and analysis of the Indian Time Use Survey data for improving measurement of paid and unpaid work*. New York : United Nations Statistical Division, 2000. https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:c-8pygwMnu0J:millenniumindicators.un.org/unsd/methods/timeuse/xptgrpmeet/hirway.pdf+&hl=en&gl=sk&pid=bl&srcid=ADGEESjkXbyIKTKmznNko2taLThaHgi2D5eqppK7DZQ-zz17wDJLk6gqRsju6sHE-fd8H2Bi28O0kHs3ZFBxwWgT_1Dcb7UWgvtDflu25nqpyNpD3TbOWW2ErdaIqlqnjIGVXBpZPd7I&sig=AHIEtbTCNfTKHDOu1K-PSQkkawBaEYsFLQ
15. RIEVAJOVÁ, E., STANEK, V., DUDOVÁ, I. 2001. *Teória a politika zamestnanosti*. Bratislava : Vydavateľstvo Ekonóm, 2001. 258 s. ISBN 80-225-1466-7.
16. ŠIDOVÁ, I. 2012. Vzdelávanie zamestnancov z pohľadu flexiistoty. In *Manažment v podnikoch a v zariadeniach cestovného ruchu v čase hospodárskeho útlmu a úloha verejného sektora v tejto situácii* : zborník príspevkov z medzinárodnej doktorandskej konferencie. [CD-ROM]. Nový Smokovec : Východoeurópska agentúra pre rozvoj, 2012 [cit. 2012-10-16], 322 s. ISBN 978-80-970836-9-4.

Kontaktné údaje

Martin HRONEC, doc., Ing., PhD.
Ekonomická fakulta
Univerzita Mateja Bela
Tajovského 10
975 90 Banská Bystrica
Slovenská republika
martin.hronec@umb.sk